

KÜRESELLEŞME, YENİ SAĞ VE NEOLİBERALİZMİN MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCEYE ETKİSİ

Muhittin İŞİK¹

Öz

Bu çalışma, 1980 sonrası dönemde küresel ölçekte yaşanan başlıca gelişmelerin muhafazakâr düşünce etkisini irdelemeyi amaçlamaktadır. Başka bir anlatımla, bu makalede dünya düzleminde etkisini gösteren küreselleşme, neoliberalizm ve yeni sağ düşüncesinin muhafazakâr değerler içerisinde yer alan gelenek, din, aile, toplum vb. unsurlara etkisi ele alınmıştır. Söz konusu muhafazakâr değerler küreselleşme, neoliberalizm ve yeni sağın etkisiyle değişim ve dönüşüme uğramışlardır. Muhafazakârlığı konu edinen çalışmalar incelendiğinde 1980 sonrasında yaşanan gelişmelerin muhafazakâr düşünüşe etkisini konu edinen akademik çalışmaların sayısının yok denilebilecek düzeyde olduğu müşahede edilmektedir. Bu çalışma, literatürdeki söz konusu boşluğu önemli ölçüde giderme iddiasındadır. Çalışmada öncelikle muhafazakârlığın kavramsal çerçevesi sunulmuş, sonrasında ise küreselleşme, yeni sağ ve neoliberalizmin muhafazakâr düşüncenin gelişmesindeki önemi ve etkisi müstakil başlıklar altında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Küreselleşme, Yeni Sağ, Neoliberalizm, 1980 Sonrası Dönem

JEL Kodları: E12, Y80, Z00

THE IMPACT OF GLOBALIZATION, NEW RIGHT AND NEOLIBERALISM ON CONSERVATIVE THOUGHT

Abstract

This study aims to scrutinize the effects of major global developments in the post-1980 period on conservative thinking. In other words, in this article, the effects of globalization, neoliberalism and the new right thought on conservative values (such as tradition, religion, family, society etc.) will be discussed. These conservative values have undergone changes and transformations under the influence of globalization, neoliberalism and the new right. When the studies on conservatism are examined, it is observed that the number of academic studies dealing with the effects of developments after 1980 on conservative thinking is almost non-existent. This study claims to significantly fill this gap in the literature. In the study, first of all, the conceptual framework of conservatism was made and then the importance and impact of globalization, the new right and neoliberalism in the development of conservative thought were analyzed under separate headings.

Keywords: Conservatism, Globalization, New Right, Neoliberalism, Period After 1980

JEL Codes: E12, Y80, Z00

¹ Bağımsız yazar, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, muhittin.isik.kou@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8477-4622>

GİRİŞ

İnsanoğlu tarihin ilk zamanlarından bu yana sosyal bir varlık olarak başka insanlarla bir arada yaşama ihtiyacı hissetmiştir. Bu bir arada yaşama ihtiyacı insanları düzenler kurmaya teşvik etmiştir. Kurulu düzenler ise otoriteyi/hiyerarşiyi meydana getirmiştir. Böylelikle yöneten ve yönetilen ayrımı belirmiş ve toplumsal yaşam uzun süre boyunca bu şekilde devam etmiştir. Ancak tarihin ilk dönemlerinden bu yana kurulu düzen toplumdaki bireylerin tamamı tarafından tasvip edilmediğinden zaman zaman mevcut ekonomik, siyasal ve toplumsal düzene karşı itirazlar ya da tepkiler söz konusu olmuştur. Bu itirazların ya da tepkilerin oluşmasında başta ekonomik faktörler olmak üzere siyasal, toplumsal ve düşünsel etkenler belirleyici olmuştur. Bunun sonucunda da yer yer kurulu düzene karşı halk ayaklanmalarına ve devrimlere tanık olunmuştur. Mevcut düzeni korumak bağlamında düşünsel anlamda en üst seviyeleri temsil eden ideolojinin muhafazakârlık olduğu söylenebilir. Bir ideoloji olarak muhafazakârlığın çekirdek kavramı, *düzen* olmakla birlikte (Işık, 2023, s. 124) muhafazakâr ideolojide gelenek, din, aile, mülkiyet, toplum, otorite vb. kavramlar temel değerler olarak görülmekte ve ideoloji sıklıkla bu değerler üzerinden tanımlanmaktadır. Bu çerçevede 1980 öncesi dönemde muhafazakârlık tanımlamalarında değişim ve dönüşüm kavramlarına pek rastlanılmamışsa da 1980 sonrası dönemde muhafazakârlık tanımlamalarında gericilik, gelenekçilik, dincilik, değişim karşıtlığı gibi nitelermeler daha az kullanılmıştır.

Muhafazakârlık değişime karşı olmayıp devrimlere karşı olmuştur (Burke, 2016, s. 335). Muhafazakâr düşüncenin fikir babası olarak nitelendirilen Edmund Burke'e göre bir ülkenin eski hâlini bütünüyle yıkmak anlamına gelen devrimin mutlaka bir gerekçesi olmalıdır. Ancak devrim gibi şiddetli bir olayı yasal gösterecek bir gerekçe söz konusu olmamıştır. İnsan yargıları devrimin yanı sıra devrim sonrasında iktidarın bunu kullanım biçimini de sorgulama ve eleştirme yetisini haizdir. Bu tür bir değerlendirmede devrimin ürünü olan iktidar genellikle yerleşmiş ve kabul edilmiş bir otoriteye duyulan saygıdan daha azını görecektir. Tedrici değişiminden yana olan muhafazakâr reform ise devrimden farklıdır. Muhafazakâr reform ile eski bir kurumun gerekli parçaları korunarak yeniliklere uyum sağlanmaktadır (Burke, 2017, s. 60-63). Böylece değişim olgusuna toptan karşı olmayan muhafazakârlık barındırdığı pragmatizm sayesinde başka ideolojiler veya düşünce akımlarıyla kolaylıkla eklemlenebilmiştir. Özellikle 1970'li yıllarda ve 1980 sonrasında muhafazakârlık, dönemin değişen koşullarına eklemlenme çabasında olmuştur. Bilindiği üzere 1970'li yıllar dünyada refah devleti krizini ve buna koşut olarak neoklasik iktisadın yükselişine tekabül etmektedir. Bu bağlamda Yeni Sağ olarak adlandırılan ekonomik, siyasal ve toplumsal akım, neoliberalizm ile neomuhafazakârlığın bir sentezi olarak şekillenmiş ve İngiltere'de 1979'da Margaret Thatcher'ın başbakan, 1980'de Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan'ın başkan olmalarıyla beraber kapitalist iktisadi sistem içerisinde yer alan devletler üzerinde de etkide bulunmaya başlamıştır. 1980'li yıllar dünya genelinde siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda bir değişim ve dönüşüm sürecini işaret

etmektedir. Devlet, toplum, sistemlerin yanı sıra ideolojiler de bu değişim ve dönüşüm sürecinden payını almıştır. Bu çalışmada 1980 sonrasındaki değişim ve dönüşüm olgusu muhafazakâr ideoloji üzerinden değerlendirilmiş, ağırlıklı olarak küreselleşme, yeni sağ ve neoliberalizmin muhafazakârlık ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. 1980 sonrasındaki değişim dalgasının başlıca faktörleri olarak küreselleşme, yeni sağ ve neoliberalizm gösterilebilir. Sözü edilen faktörler yerleşik dünya düzeninin çözülmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu yüzden 1980 sonrası dönemde yaşanan gelişmelere küreselleşme, yeni sağ ve neoliberalizm penceresinden bakmak konuyu kavramak adına daha açıklayıcı olacaktır.

MUHAFAZAKÂRLIK VE MUHAFAZAKÂRLIĞIN UNSURLARI

Cemil Meriç, “*Her tarif bir tahriftir*” der. Tanım ihtilaftan doğduğundan, sosyal bilimlerdeki diğer tüm kavramlar gibi, muhafazakârlığın da mutlak, genel geçer bir tanımını yapmak kolay değildir. Bu zorluğun arkasında yatan temel saik dünya genelinde tek bir muhafazakâr geleneğin olmayışdır.

Muhafazakârlık, radikal değişime karşı tedrici değişimden yana tavır takınan, aile, din, gelenek gibi müessese ve değerlere saygı gösteren ve siyasete de bu hassasiyetler ekseninde sınırlı bir fonksiyon yükleyen bir düşünce geleneği, bir siyasal ideoloji (Özipek, 2017, s. 16), felsefi ve edebî bir akım (Yayla, 2019, s. 134), aynı zamanda Oakeshoot (2004, s. 55)’in ifade ettiği gibi bir “mizaç” ve Mannheim (1969, s. 74-78)’in iddia ettiği gibi bir “düşünce üslubu”dur.

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi muhafazakârlık hakkında farklı yorum ve iddialar ortaya atılmıştır. Muhafazakârlığa ilişkin bu yorum ve iddiaları aşağıdaki gibi daha ayrıntılı bir şekilde iki kategoride ele alabiliriz. İlk kategori muhafazakârlığın ideoloji olduğu yönündedir. İkinci kategoride ideoloji dışında muhafazakârlığa atfedilen iddialar yer almaktadır.

Tablo 1. Muhafazakârlık hakkındaki farklı iddialar

I.	II.
Siyasal ideoloji	Düşünce geleneği
Pragmatik ideoloji	Tavır/Tutum/Zihin durumu
Aristokratik ideoloji	Mizaç
Esnek ideoloji	Alışkanlık eğilimi
Modern ideoloji	Felsefi ve edebi bir akım
	Statükoculuk
	Geçmiş özlem

Karşı devrimcilik
Devrim karşıtlığı
Dindarlık
Tutuculuk
Reaksiyonerlik
Gericilik
Cemaatçilik
Değişim karşıtlığı

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur

Tablodan da yola çıkarak muhafazakârlığın ilk bakışta bir ideoloji olarak kabul edilmesinin pek kolay olamayacağı açıktır. Kaldı ki muhafazakârlığın bir ideoloji olup olmadığı tartışması günümüzde de gündemdeki yerini korumaktadır. Bizce muhafazakârlık (conservatism), tıpkı sosyalizm ve liberalizm gibi modern bir siyasal ideolojidir. Muhafazakârlığın Batı dillerindeki karşılığının (conservatism) “ism” ile bitmesi, önemli düşünürlere ve prensiplere sahip olması ideoloji olduğuna ilişkin görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Biz bu çalışmada muhafazakârlığı siyasal bir ideoloji olarak kabul etsek de diğer yandan yukarıda ele aldığımızdan farklı olarak onu bir ideoloji olarak görmeyen bir görüş de mevcuttur.

Buna göre muhafazakârlığın bir ütopyasının ve belirgin bir ideolojik omurgasının söz konusu olmaması onu bir ideoloji olarak görmeyi zorlaştıran bir etken olarak kabul edilmektedir (Bora ve Onaran, 2017, s. 34). Tavır olarak muhafazakârlık, maziye ait değer ve ilkelerden bağımsız bir şekilde maziye pozitif yönde eğilim sergiler (Barry, 2004, s. 35; Safi, 2007, s. 33). Buna ilave olarak tavır olarak muhafazakârlık, ağırlıklı olarak insanların pratik hayattaki alışkanlıkları üzerinden cereyan etmektedir:

Tavır ve davranış olarak muhafazakârlık hayatın bir gereğidir. Herkeste muhafazakâr bir taraf vardır. İnsanın muhafazakâr olmaması mümkün değil. Çünkü hayat önemli ölçüde alışkanlıklara dayalıdır. Mesela bilmediğimiz yemekleri yemekte çekingenizdir. Kullanmadığımız renkleri kullanmakta çekingenizdir. Yeni şeylerle karşılaştığımızda ihtiyatlıyızdır. İnsan hayatı bir taraftan risk almaya dayanır ama çok büyük risk almaya dayanmaz. Devamlı risk alırsak hayatımızı normal bir hayat olarak yaşayamayız. O yüzden istesek de istemesek de muhafazakârlık insanlarda gelişen bir tarzdır. Muhafazakârlıktan en uzak olduğunu düşünenlerde bile yaşayış ve tavır olarak muhafazakârlık vardır. Başka türlü olması mümkün değildir. Aksi takdirde dediğim gibi, normal bir hayat yaşamamız imkânsız olabilir (Yayla, 2007).

Muhafazakârlığın insana, topluma ve evrene yönelik temel ön kabullerini şu şekilde açıklamak mümkündür (Özipek, 2017, s. 92-93):

- Muhafazakârlara açısından insan gayrimükemmel, kusurlu bir varlıktır; sınırlı bir akıl yetisini haizdir ve yalnız başına içinde yaşamı idame ettiği evrenin ve toplumun sırrını kavrayabilecek bir bilgiye vakıf değildir. Dahası evren, insan aklının tek başına idrak edemeyeceği kadar karmaşıktır.
- Bu çerçevede sınırlı bir akıl kapasitesini haiz bir varlık olarak bireysel insanın mükemmel bir toplum veya dünya inşa etmek için gerekli bilgiye vakıf olduğu iddiasına kuşkuyla yaklaşılmalıdır.
- Doğası/yaratılışı itibarıyla sınırlı bir varlık olarak bireysel insan, ancak bir topluma dâhil olarak hakiki manasını bulabilir. Toplum ve toplumu meydana getiren değer ve müesseseler ise tek bir insanın şuurlu tasarısının çıktısı olmayıp önemli düzeyde doğal bir süreç içinde meydana gelmiştir ve onlarda insani deneyimin ürünü olan bir hikmet bulunmaktadır.
- İnsanın sınırlı akıl kapasitesine, insan bilgisinin kısıtlılığına ve toplumun, onu meydana getiren insanların toplamından büyük bir yapı, bir organizma olduğuna yönelik bu varsayımları mantıksal açıdan nasıl bir siyaset anlayışının takip edeceğini kestirmek zor değildir.

Muhafazakâr düşünür Kirk (2019, s. 37-39)'e göre ise muhafazakâr düşüncenin altı temel esası bulunmaktadır:

- İnsan şuurunun sınırlarını aşan bir nizama ya da toplumu ve vicdanı yöneten doğal hukuka duyulan inanç,
- Çoğu radikal sistemin dar kalıplı monotonluğu, eşitlikçiliği ve faydacı amaçlarının tersine, insan varlığının ivedi çoğalıp artan çeşitliliğine ve sırrına ilgi duymak,
- “Sınıfsız toplum” yaklaşımına karşı, medeni toplumun nizam ve sınıflara gereksinim duyduğuna ilişkin inanç,
- Özgürlük ve mülkiyetin birbirleriyle yakından ilintili olduğuna ikna olma,
- Yerleşmiş teamül ve kurallara inanma ve toplumu soyut projeler temelinde yeniden ihdas edecek “sofistlere, hesapçılara ve ekonomistlere” duyulan güvensizlik,
- Değişimin daima yararlı bir reform olmadığını kabulü.

Muhafazakâr düşünün aşağıda sıralanan ana unsurlarına ilişkin temel bir uzlaşma söz konudur (Huntington, 2020, s. 10-11):

- İnsan temelde mütebedeyin bir hayvandır ve din sivil toplumun temelini teşkil etmektedir. Mevcut toplumsal nizama ilahi bir hüküm aşılanmıştır.
- Toplum yavaş bir tarihsel gelişimin tabii ve organik neticesidir. Mevcut kurumlar önceki nesillerin bilgeliğinin belirmesidir.

- İnsan aklın yanı sıra içgüdü ve duyguya da haizdir. Sağduyu, ön yargı, tecrübe ve alışkanlık; akıl, mantık, soyutlama ve metafizikten daha iyi kılavuzlardır. Hakikat evrensel önermelerde değil somut tecrübelerde bulunur.
- Cemaat, bireyden üstündür. İnsanın hakları ödevlerinden gelmektedir. Kötülüğün orijini herhangi bir toplumsal müessesede değil insan tabiatındadır.
- İnsanlar -nihai ahlâki bir bağlam dışında- eşit değildirlir. Toplumsal örgütlenme sofistikedir ve her zaman muhtelif sınıflar, rütbeler ve gruplar muhteva eder. Farklılaşma, hiyerarşi ve liderlik her sivil toplumun elzem birer özelliğidir.
- “Her bir denenmemiş projeye karşı her yerleşik devlet şemasının lehine...” şeklinde bir varsayım vardır. İnsanın kocaman umutları olsa da görme yetisi sınırlıdır. Mevcut kötülöklere çözüm bulma uğraşları mütemadiyen daha büyüklerine neden olur.

1980 SONRASI DÖNEMDE DÜNYADA YAŞANAN BAŞLICA GELİŞMELER VE BU GELİŞMELERİN MUHAFAZAKÂRLIĞA ETKİSİ

1980 sonrası dönemde dünya düzleminde yaşanan bir dizi gelişmelerden ve değişimden (küreselleşme, yeni sağ, neoliberalizm) muhafazakârlık da nasibini almıştır. Bu dönemde küreselleşmeyle dünya yeni bir düzene kapı aralamış ve kapitalizmin 1970’lerde içine düştüğü kriz yeni sağ ve neoliberalizm ile aşılmaya çalışılmıştır. 1980 sonrası dünyada yaşanan değişim ve dinamikleri küreselleşme, yeni sağ ve neoliberalizmden ibaret olmamakla beraber, makalemizin konusu olan 1980 sonrası dönemin muhafazakâr düşünceye etkisini kavramak adına sözü edilen başlıca üç gelişme üzerinde durmak yerinde olacaktır. Dahası adı geçen üç gelişme neomuhafazakârlığın² zeminini hazırlayan üç önemli etken olmuştur denilebilir. Başka bir anlatımla, 1980 sonrasında yaşanan bazı gelişmeler muhafazakârlığın güncel versiyonu olarak da nitelendirilebilecek neomuhafazakârlığı ortaya çıkarmıştır.

Küreselleşme ve Küreselleşmenin Muhafazakâr Düşünceye Etkisi

İlk olarak ne zaman başladığı noktasında fikir birliğine varılmayan (Acar, 2002, s. 17) küreselleşme sürecinin başlangıcı olarak Batı’da coğrafi keşiflerin ardından başlayan ve sanayi devrimi sonrası ivme kazanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler gösterilmektedir (Bakan ve Tuncel, 2012, s. 51). 1963’te Kanadalı Profesör McLuhan’ın “küresel köy” kavramını kullanması ile literatüre dâhil olan (Erdem, 2018, s. 1) küreselleşme kavramının kökleri çok eskilere götürülmekle birlikte 1980’li yılların ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Hem günlük hayatta hem de bilim dünyasında çok tartışılan bir kavram

² Neomuhafazakârlık kavramı ayrı bir çalışma konusu olduğundan bu çalışmada neomuhafazakârlık için müstakil bir başlık oluşturulmamış, kavrama yüzeysel değinilmiştir.

olan küreselleşme fenomeni, sosyal yaşantımızın temel belirleyici unsurları arasında bulunmaktadır (Kökalan Çımrın, 2009, s. 195). Küreselleşmenin ne olduğuna ilişkin olumlu ya da olumsuz görüşler muhteva eden tanımlamalar olmakla beraber küreselleşmenin; ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel manada daha kaynaşmış bir dünyaya işaret ettiği üzerinde fikir birliğinin bulunduğu söylenebilir (Kızılboğa Özaslan ve Akbulut, t.y., s. 75). Dünya çapında gerçekleşen değişme ve gelişmelerin kabaca genel adına karşılık gelen küreselleşme farklı perspektiflere göre olumlu ve olumsuz nitelermeler barındırmaktadır. Küreselleşmenin daha çok üretim ve tüketim arzusunda olan kapitalist sistemin işleyişine uygun olarak dünya pazarlarında sermayenin önündeki engelleri kaldırmak için ulus devletlerin bu politikalara uygun olarak dönüştürülmesi sürecini ifade ettiği ileri sürülebilir (Aslan, 2009, s. 290). Bazıları açısından hürriyet, açıklık ve interaktif etkileşim esasında yeni ve daha yaşanılır bir dünyanın inşa edilmesinde kilit bir süreç olan küreselleşme, bazıları nezdinde ise de eşitsizlik, sömürü ve gelişmişler ile azgelişmişler arasındaki derin farkları daha çok keskinleştiren bir süreçtir (Acar, 2002, s. 13). Ancak, küreselleşmeyi tek bir süreç olarak görmek yerine onu çatışmalar, çözümler ve yeni katmanlaşma formlarını yaratan, ekseriyetle paradoksal şekillerde cereyan eden kompleks süreçler terkiibi olarak tarif etmekle birlikte (Giddens, 2019, s. 12) onun özü itibariyle finansal bir olgu olmayıp kapitalist üretimin tarihsel gelişmesinin bir ürünü ve “tebdili kıyafet etmiş milliyetçilik” (Savran, 2011, s. 131, 195) olarak tanımlanabileceğini ileri sürenler de mevcuttur.

Küreselleşme olgusuyla teknolojik gelişmelerin ve artan sermaye dolaşımının ulusal sınırları anlamsızlaştırıldığı ifade edilmekte ve ulus merkezli toplumsal-iktisadi tezlerin geçersizleştiği dile getirilmektedir (Gündoğdu, 2002, s. 165). Küreselleşme, kendisiyle beraber riskleri ve fırsatları getirmiştir. Küreselleşmenin doğurduğu risklerin başında istikrarsızlığın kolay sirayet etmesi riskinin bulunduğu ileri sürülebilir. Devletler arasındaki politik ve ekonomik sınırların çözülmeye başlaması devletleri ve ekonomileri birbirine daha bağımlı duruma sokmuş, böylelikle bir devlette veya bir bölgede patlak veren bir krizin tesirinin diğer devletler ve bölgelere sirayet etme riski artmıştır. Küreselleşme sürecinin getirdiği başka bir risk, sermaye dolaşımının liberalleştiği bir dünyada bir iktisadi müphemlik, itimatsızlık ya da politik bunalım anında o ülkede yüklü miktarda sermaye kaçıışı tehlikesidir. Otarşi bir ekonomik yapıyı haiz ülkeler için bir başka risk, dış rekabet baskısının kısa vadede lokal sanayileri pejoratif etkileyip işsizliği arttırmasıdır. Küreselleşmenin doğurduğu diğer bir risk de politik alanda daha sık bir dış müdahaleyle karşılaşma durumudur. İlk zamanlarda kendi politik sınırları dâhilinde vatandaşına dilediği muameleyi yapma hakkını kendinde gören ulus devletin küreselleşme olgusuyla beraber gözetim ve denetimleri artmıştır. İnsan hakları, özgürlükler, sivil toplum, çoğulcu demokrasi ve hizmetkâr devlet gibi kavramlara yer vererek günümüzde devletlerin politik ve hukuki yapılarına müdahale edilebilmekte, uluslararası normlara riayet etmeyen ülkelere türlü müeyyideler uygulanabilmektedir. Sözü edilen risklerin yanında

küreselleşmenin önemli fırsatları da sunmuştur. Bu fırsatların başında istifade edebilenler açısından ivedi büyüme ve kalkınma fırsatı doğmuştur; zira eskiden beri sermaye birikiminin noksanlığı, nitelikli eleman bulamama, teknoloji ve know-how yetersizliği gibi kalkınmanın önündeki birer pürüz durumundaki etkenlerle, küreselleşmenin sunduğu imkânlar sayesinde üstesinden gelmek olanaklıdır. Günümüzde uluslararası sermaye dil, din, kültür ve coğrafya ayrımı yapmaksızın maliyet avantajı ve kâr fırsatı gördüğü her yere rahatlıkla ulaşabilmektedir. Çokuluslu şirketler gittiği devlete teknoloji transferi yapmakta, istihdam olanağı sağlamaktadır. Küreselleşmenin getirdiği önemli fırsatlardan bir başkası, dünya ile ekonomik ve politik entegrasyondur (Acar, 2002, s. 19-20).

1980’lerden bu yana dünya ekonomisine yaşanan gelişmelere koşut olarak küreselleşme kavramının önemi artmış olmakla birlikte kavrama ilişkin tartışmalar da hayli artmıştır. Yeni bir kavram olmayan küreselleşmenin ticaretin gelişmesi ile birlikte günümüzde etki alanını genişleten ekonomik, politik ve kültürel yönleri haiz bir kavram olduğu ileri sürülebilir. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği’nin yıkılması, Avrupa Birliği’nin oluşumu ve bu dönemde ivedilikle gelişen ulaşım ve iletişim alanı küreselleşmenin etki alanını genişleten önemli etkenler olarak ifade edilebilir. Ulaşım ve iletişimin uluslararası düzeyde gelişmesiyle dünya ekonomik ve kültürel manada birbirine yakınlaşmıştır (Aslan, 2009, s. 289). Küreselleşme söylem ve tartışmalarının özellikle 1980 sonrasında yaygınlaşmasının önemli nedenlerinden biri de bu yıllarda İngiltere ve ABD başbakanları olarak Margaret Thatcher ve Ronald Reagan’ın yeni sağ düşüncesini benimsemeleridir. Esasen 1970’lerde patlak veren krizlere bir çözüm mahiyetinde söylenmiş olduğu sanılan ve Thatcher’e atfedilen “*There is no alternative!*” (Alternatif yok!) ifadesi çağdaş toplum açısından yegâne tercihin neoliberalizm, başka bir ifadeyle serbest piyasa olduğunu duyurmaktaydı. Berlin Duvarı’nın yıkılması ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından da Thatcher’in ifadesinde karşılığını bulan alternatifsizliğin belirginleştiği böylelikle tüketim eksenli küresel kapitalizminin karşılaştığımız aktüel sorunların etraflı ekonomi-politik kaynağını teşkil ettiği ifade edilebilir (Işık, 2013, s. 2).

1980’li yıllarda küreselleşmenin emperyalizmin yeni bir aşaması olduğu argümanı nesnel verilerle ispatlanıyordu. Bu dönemde küreselleşme kavramı tüm dünyada yaygınlık kazanırken 19. Yüzyıl politik terminolojisinin baskın kavramlarından bazıları tekrardan ve bu sefer olumlu bir manada gündeme gelmeye başladılar. Bu kapsamda bu yıllarda “imparatorluk”lar, “büyük güçler”, “emperyalizm” kavramları yeniden söz konusu oldu (Timur, 2002, s. 218-219).

1970’lerin ardındaki küreselleşme olgusunun kapitalizmin 19. Yüzyıl süresince içinde bulunduğu genel küreselleşme dalgasının bir devamı mahiyetinde olduğu ileri sürülebilir. Esas itibarıyla kapitalizmin son iki asırlık tarihine bakıldığında iki küreselleşme aşamasından geçilmiş olduğunu sonucuna varılabilir. 1870-1914 arası kapsayan ilk aşama, 18. Yüzyıl sanayi devrimi ürünü teknolojik gelişmelerin dünya mal

ve finans piyasalarında etkin olduğu bir sürece denk gelmektedir. İlk aşamadaki küreselleşme dalgasının en belirgin özelliğinin gerek para piyasalarında gerek ticaret ilişkilerinde “altın”ın baz alınması olduğu söylenebilir. 1914-1970 arası kapsayan ikinci aşama ile I. ve II. Dünya savaşları ve ulus devletlerin görece otonom kalkınma ve ticaret politikalarıyla biçimlenen akabinde dünya genelinde yeni bir küreselleşme sürecine geçildiği ileri sürülebilir (Yeldan, 2002, s. 22). Küreselleşme sürecinin yeni dönemde daha hızlı gelişmesini iki nedene bağlayabiliriz. İlk olarak, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında ortaya çıkan yeni devletlerin ve toplumların da kapitalist ekonomik sistemle bütünleşmeye başlaması sonucunda dünyada liberal ekonominin ve demokratik katılımın yaygın olduğu politik-iktisadi modeller yaygınlaşmıştır. Diğer taraftan Rusya dâhil bütün Sovyetler Birliği ülkeleri uluslararası düzeyde faaliyet yürüten iktisadi ve ticari örgütlere (IMF, Dünya Bankası vb.) üye olmuşlardır. Böylelikle daha önce komünist ekonomik sistemin nüfuz ettiği bölgelerde yer alan devletler büyük ve gelişmiş kapitalist devletleriyle iş birliği yapıp küresel iktisadi sistem yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Küreselleşme sürecini hızlandıran diğer önemli sebep, teknolojik ve bilimsel gelişmeler sonucu toplumlararası haberleşme, ulaşım, nakliyat, basın-yayın ve iletişim imkânlarının genişlemesidir (Gözen, 1997, s. 79).

Öte yandan küreselleşmenin dünyadaki emek ile sermaye arasındaki temel çelişkileri değiştirmedikleri ileri sürülebilir. Bu bağlamda ağır sömürüye dayalı en belirgin çelişkinin gelişmiş ülkelerin sermayedarlarıyla çevre ülkelerin sermayedar kesimi arasında cereyan ettiği söylenebilir. Buna ilaveten merkez ülke sermayedarlarının kendi ülkelerinde bulunan işçiler ile çelişkisi de derinleşmekle birlikte sistemin bütünü içinde ikincil duruma geçmektedir (Somel, 2002, s. 37). Literatürde küreselleşme olgusuna ilişkin temelde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır: Gelenekçi (şüpheli) yaklaşım ve aşırı küreselleşmeci (hiper-liberal) yaklaşım. *Gelenekçiler*, küreselleşme olgusunun ulus-devlet eksenli sistemi değiştirdiği, devletin iç ve dış egemenliğini zedelediği, uluslararası politikada güç dengesi ya da güç kullanımı gibi realist politikaların işlerliğini engellediği yönündeki iddialara karşı çıkmaktadırlar. Bunlara göre küreselleşme, ulus devletlerin kendi güç ve çıkarlarını geliştirmek için kullandıkları bir araç konumundadır. Buna ilaveten gelenekçiler iktisadi konularda otarşik bir yapıdan yana olmakta, küreselleşme dinamiklerinin bu yapıyı değiştirmediklerini öne sürmektedirler. Gelenekçi anlayış küresel iktisadi dünyanın tamamına sirayet etmediğini, küresel iktisadi düzen ve politikaların Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya tarafından tesis edilip geliştirildiği görüşündedir. *Aşırı küreselleşmeciler* ise tezlerini büyük ölçüde liberal ve neo-liberal fikirler üzerine temellendirmektedirler. Bu eksenle serbest piyasa anlayışının bireyin faydasına ve ekonominin genel dengesini sağlayacağına inanılmaktadır. Böylelikle piyasaların kendiliğinden denge seviyesini yakalayacağı bu sebeple devletin ekonomiye müdahalede bulunmaması gerektiği ileri sürülmekte, ekonomik liberalizasyon, deregülasyon ve özelleştirme faaliyetlerinin alabildiğine uygulanması gerektiği görüşündedirler. Başka bir anlatımla aşırı küreselleşmeciler, küreselleşme sürecini kararlı bir şekilde

savunmakta ve bu sürecin dünya düzeyinde daha çok yaygınlaştırılması gerektiğine inanmaktadırlar. Aşırı küreselleşmeciler göre bugün ulus devletler politik otoritenin egemenliğini yitirmiş ve ulus devletlere binaen ihdas edilmiş olan uluslararası sistem anakronik bir yapı hâlini almıştır. Bundan dolayı küresel açıdan bütünleşen piyasalar, ulus devletin iktisadi fonksiyonlarını devralmaktadır. Aşırı küreselleşmecilere için bundan sonra temel güç ve otorite kaynağı temel güdüsü kâr olan küresel sermayenin elindedir. Teknolojik ilerlemeler ve iletişimin avantajlarından istifade eden küresel sermaye, ulus devletin sınırlarını görmezden gelerek kârını ençoklaştırmak güdüsüyle tüm dünyayı nüfuz alanı olarak kabul etmektedir (Bayar, 2008, s. 31-32). Küreselleşme karşıtları genel olarak küreselleşmeyi eşitsizlik yaratan bir süreç olarak görmekte onu ağırlıklı olarak emperyalizmle özdeşleştirmektedirler.

Öte yandan küreselleşme karşıtlığının farklı sebeplerle sorunlu olduğu ileri sürülebilir. Birincisi, anti-küreselleşmeci olmak söyleminin bizatihi çok sorunlu olduğu söylenebilir. Bu kapsamda karşıtlık kurulan şeyin teorik nesnesini tespit etmek noktasında destekçilerinin maruz kaldığı güçlükler kaçınılmaz olarak anti-küreselleşmeci söylemleri sorunlu duruma getirebilmektedir. İkincisi, küreselleşmeyle ilgili muğlaklıklar destekçileri tarafından bile inkâr edilmemişken muhaliflerin kendilerini ne(ler)e karşı oldukları konusunda aşmaları gereken zorlukların bulunduğu işaretidir. Üçüncüsü, küreselleşmeye dair tartışmaların olguların, süreçler ve dinamiklerin kusurlu ve yanıltıcı bir şekilde ilişkilendirilmesi temelinde cereyan etmişken küreselleşmeye karşı olmanın neye karşı olmak manasına geldiğini çözümleneci olarak tespit etmek zordur (Çoban, 2002, s. 122).

Dünyadaki gelişmeler, uluslararası rekabette küresel hedefleri temel hedef durumuna getirmiştir. Geline nokta uluslararası ölçüler ulusal standartların dışına çıkmıştır. Bu doğrultuda ekonomiler arasında sistem veya rejimlerden kaynaklanan farklılıkları bu standartlarla adapte etme uğraşı müşahede edilmektedir. Buna ilave olarak piyasa ve merkezi planlamaya dayalı ekonomilerde devletin müdahalesinin azaltılması çabaları gözlenmektedir. Sanayileşmiş devletlerin sosyal güvenlik yapılarında gittikçe en az düzeyde koruma düzenlemelerinin geliştirilmesi faaliyetleri söz konusudur (Çelik, 2005, s. 313).

Konumuz açısından kilit önem arz eden küreselleşme olgusunun muhafazakâr düşünceye etkileri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Her şeyden önce küreselleşme kavramının yeni bir yüzyılın başlangıcında olduğu hissiyle bağdaşacak şekilde geçmişten kopuş, radikal dönüşümler ve devrimsel değişimleri bünyesinde barındırması (Şen, 2008, s. V) muhafazakâr kodların değişim olgusunun dışında kalmasını neredeyse imkânsız hâle getirmiştir.

- Küreselleşme süreci uzun bir geçmişe sahip olan ve uluslararası sistemin önemli bir aktörü olan devlet ve özellikle ulus devlete dair çok boyutlu bir sorgulamaya alan açmıştır (Bakan ve Tuncel, 2012, s. 54-55). Başta teknolojik ve ekonomik alan olmak üzere siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan hızlı gelişmeler ulus devletlerin derin değişimler geçirmesine yol açmıştır. Ulus devletler küreselleşme sürecinde *geleneksel* alışkanlıklarından vazgeçerek toplumsal hayatın birçok alanında yeniden yapılanmayı (yenilenme) tercih etmişlerdir.
- Toplumlarda yaşanan değişim ve dönüşümler, toplumun içselleştirdiği din ve din anlayışlarında değerler ve pratikler düzeyinde değişimlere yol açabilmektedir (Altaş, 2005, s. 220). Küreselleşme sürecinde muhafazakâr bir değer olarak *dinin* toplum nezdindeki ağırlığının ve öneminin azaldığı söylenebilir. Bunda özellikle 1980 sonrası dönemde etkisini bariz bir şekilde gösteren seküler yaklaşım etkili olmuştur. Seküler dünya görüşü ile beraber din bir vicdan meselesi olarak görülmüş, bireysellik anlayışı körüklenerek dinin toplumsal bağlardan koparılması durumuyla karşı karşıya kalınmıştır. Öte yandan din ile küreselleşmenin irtibat kurmasının kaçınılmaz olduğunu iddia eden Usta (2003, s. 180), dinin küreselleşmeyle ilişkisini üç grupta irdelemiştir. Birincisi, küreselleşmeye bizzat muhalif olma ya da küreselleşme karşıtlığının dinden istifa etmesidir. İkincisi, birincisinin tersine fakat benzer biçimde küreselleşme savunucusu olma ya da küreselleşme taraftarlığına destek teşkil etmesidir. Sonuncusu ise, küreselleşmenin dine muhtaç olmasıdır.
- Bireyselliği önemseyen seküler tezler, *ailenin* öncelendiği kurumsal ilişkilerin farklılaşmasına yol açmıştır. Sekülerizm, özellikle aile fertleri arasında bağlılıkla ilintili manevi değerlerin önemini yitirerek bireyselliğin öne çıkmasına önayak olmuştur (Yıldırım, 2021, s. 106). Küreselleşme olgusunun etkisini günden güne artırdığı günümüzde küreselleşen toplumsal alanın genişlemesiyle aile yapısının da özgün niteliklerini kaybederek küresel bir nitelik kazanmaya çalıştığı müşahade edilmektedir (Elitaş ve Keskin, 2016, s. 555). Geline nokta geniş aile tipi çözülmüş, çekirdek aile anlayışı yaygınlaşmıştır.
- Liberal değerlerin 1980 sonrası dönemde etkisi artırması sonucu bireyselliğin öne çıkmasıyla *toplum* anlayışının aşındığı ileri sürülebilir.

Yukarıdaki maddelerde de sıralandığı gibi sermayenin küreselleşmesiyle başlayan sonrasında kültürel değerlere kadar sirayet eden küreselleşme olgusunun sürece dâhil olan her şeyi gerek olumlu gerekse olumsuz bir biçimde değiştirmiş olduğu ileri sürülebilir (Elitaş ve Keskin, 2016, s. 544).

Son olarak bugünkü küresel düzenin 1960'lı yılların sonunda neoliberalizm ve neomuhafazakârlığın sentezi olan melez bir akım olarak tezahür eden Yeni Sağ temelinde şekillendiği ifade edilebilir (Tok, 2014, s. 129). 1980'li yılların başından itibaren, sosyalizm endişesi gün geçtikçe azalmış, Batı'da bilhassa Anglo-

Sakson ülkelerde neoliberal fikirlerin yeniden ihya edilmesiyle birlikte sağa doğru bir eğilim görülmüştür (Özdemir, 2009, s. 64).

Yeni Sağ Akımı ve Yeni Sağın Muhafazakâr Düşünceye Etkisi

Yeni Sağ, muhafazakâr düşünde gerek devlet müdahalesine ilişkin anlayışa karşı gerekse liberal toplumsal değerlerin yayılmasına dair bir fikir anlayışına tekabül etmektedir. Bu fikirlerin köklerini II. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadarki Keynesyen refah anlayışının aleni başarısızlığıyla sosyolojik çözülme ve otoritenin gerilemesine yönelik gittikçe belirginleşen endişe arasındaki bağlantı noktasında görmek mümkündür (Heywood, 2019, s. 72-73). Bu çerçevede Yeni Sağ yaklaşımının temel amacının refah devletinin toplumsal talepleri artıran, yoğun bürokrasi ile sermaye dolaşımı hantallaştıran yapısını tasfiye etmek böylelikle küreselleşen sermayenin önündeki engelleri bertaraf etmek olduğu ileri sürülebilir. Üretilen Yeni Sağ politikalarının tamamı bu temel amaca ilişkindir (Baltacı, 2004, s. 360). 1970'lerdeki krizin bir verimlilik krizi olarak nitelendirilebileceğini iddia eden Yeni Sağ düşüncesini benimseyen aydınlar söz konusu krizin vuku bulmasında enflasyon, işçi sendikalarının mücadeleleri, refah harcamalarının artışı, devlet tekelleri, piyasadaki aktörlerin sınırlı hareket alanının sınırlandırılması ve geleneksel, toplumsal, ahlaki değerlerin yozlaşması vb. etmenlerin rol oynadığını ileri sürmüşlerdir (Topal, 2002, s. 66).

Yeni Sağ fikirler en büyük etkisini *Thatcherizm* ve *Reaganizm* şeklinde Birleşik Krallık ve ABD'de göstermiştir. Dahası bu fikirler devlet yönelimli örgütlenme şekliyle piyasa yönelimli örgütlenme şekillerine doğru bir evrimi ifade ederek küresel düzeyde bir etki bırakmışlardır. Öte yandan “neoliberalizm” ve “neomuhafazakârlık” olarak nitelendirilen iki ayrı akımı bir araya getirme teşebbüsü manasındaki Yeni Sağ düşüncesinin eklektik yönünün de bulunduğu ifade edilmelidir. Sözü edilen iki akımın ideolojik açıdan ihtilafa düştükleri noktalar bulunmakla birlikte bunların güçlü ancak küçük bir devlet paydasında bir araya gelebileceği ileri sürülebilir (Heywood, 2019, s. 72-73). Yukarıda da kısmen değinildiği gibi Yeni Sağ'ın en somut örneklerine ABD'de ve İngiltere'de rastlanılmaktadır. ABD'de her zaman daha cari görülen ekonomik teorileriyle uzlaşma yanlısı olmayan görüşlerin kaynağını teşkil ederken; İngiltere'de yeni sağın gelişiminde Chicago Okulu ile Avusturya Ekolü siyaset felsefesi ve liberalizm etkisi temayüz eder. Esas olarak İngiliz ve Amerika örneklerinde müşterek ve mutlak bir yeni sağ tarifinin yapılması güçtür. Buna mukabil Amerikan muhafazakâr düşünce geleneğinin İngiliz muhafazakâr düşünce geleneğinden daha çok liberal temalara sahip olduğu yadsınmaz (Safi, 2007, s. 260).

Yeni Sağ akımıyla beraber toplum piyasaya indirgenmiştir. Toplumun piyasaya indirgenmesi esasen Yeni Sağ uygulamaların ağırlaştığı toplumsal çözülüş hem nedeni hem de sonucu olarak

değerlendirilmelidir. Thatcher'in meşhur deyişiyle artık “toplum diye bir şey yoktur. Sadece bireyler ve onların aileleri vardır.” Böylelikle Yeni Sağ, “homo economicus”³ birey ile toplum arasındaki ayrımı da belirginleştirmeye uğraşır. Yeni Sağa göre devletin sınırları da çok daha katı şekilde belirlenmelidir. Ne var ki, Yeni Sağın devlete yönelik tavrı, “küçük ama güçlü” sloganının yansıttığı gibi bir ikirciliklik gösterir. Jandarma devlet anlayışı, devletin yalnızca piyasanın mutlak surette işlerliğini sağlayacak adımlar atmasını, başka alanlara ise müdahale etmediği bir yaklaşımı ifade eder (Özkazanç, 2007, s. 45). Yeni Sağ siyasetinin temelinde ekonominin kendiliğinden işlediği, demokrasiye dayalı ve asgari düzeye indirgenmiş bir devlet anlayışı yer almaktadır. Buna koşut olarak ilerleyen süreçte refah devleti yerine ekonomik devlet, devletçilik yerine bireycilik, kamu örgütleri yerine sivil toplum örgütleri ikame edilmiştir. Aynı şekilde bu süreçte devlet, üretim ve işletim yerine kontrol ve regülasyon işlevi üstlenmiştir (Safi, 2007, s. 260-261).

Öte yandan Yeni Sağ önceki yüzyıllarda birbirlerine karşıt ideolojiler olarak nitelendirilen liberalizm ve muhafazakârlığın birbirlerine yakınlaşma ya da iş birliğine girişme yaklaşımı olarak tarif etmek de mümkündür. Ancak bu ittifakın bir rastlantı değil, rasyonel bir şekilde biçimlendirilmiş bir proje olduğu söylenebilir. Bir taraftan devletin ekonomik alandan bir yere kadar elini çekmesi ya da makro-ekonomik istikrarı sağlamak üzere refah devlet harcamalarının sonlandırılması gerektiği ileri sürülürken; öte taraftan bu durumun beraberinde getireceği sorunların ve toplumsal tepkilerin muhafazakâr değerler (geleneğe, aile, din, millî kimlik vb.) temelinde aşılması hedeflenmiştir. Başka bir deyişle piyasanın birincilliği ve minimal devlet icabı muhafaza edilirken muhafazakâr değerlerin önemi ve bu değerlerin yapılandırılması ve korunması adına güçlü bir devlet düşüncesi Yeni Sağ hareketinin özünü teşkil eder. Bu kapsamda muhafazakârlık, Yeni Sağı daha güçlü hale getirmiş ve onun olmazsa olmazı olmuştur. Buna paralel olarak güçlü devlet prensibi Yeni Sağ akımının önemli bir öğesidir; zira sendikal hareketler ve emekçilerin talepleri karşısında istikrarlı ve ekonomik alandaki müdahaleleri için sınıf mahiyeti bulunmayan bir devlete ihtiyaç vardır (Topal, 2002, s. 66-67).

Neoliberalizm ile neomuhafazakârlığın sentezi sonucu ortaya çıkan Yeni Sağın temel ölçütlerini saptayan tarihsel dinamik kapitalizm, devlet ve kültürel kodlar arasında ulusal düzeyde oluşturulmuş mutabakatların işlevsizleşmesiyle beraber modernliğin yapısında vuku bulan değişimlerdir. Bu çerçevede Yeni Sağın meşruiyet krizi önemli ölçüde modern siyasal toplumun çözülmesinden kaynaklanmaktadır (Özkazanç, 2007, s. 114).

---

3 Ekonomik insan olarak da nitelendirilen bu prensibe göre ekonomik birimler (üreticiler ve tüketiciler) ekonomik faaliyet ve kararlarında kendi özel menfaatlerini ençoklaştırmak için çaba sarf ederler. Liberalizme önemli katkılarda bulunan Virginia Okulu liberalleri (başta J. M. Buchanan) adı geçen prensibin piyasa mübadelesinin yanı sıra politik mübadele için de geçerli olduğunu iddia ederler. Sözü edilen liberal düşünürler politik mübadele içerisinde politikacıların, bürokratların, çıkar ve baskı gruplarının ve seçmenlerin kendi özel çıkarlarının peşinde koştuklarını ileri sürerler (Aktan, 1994: 84).

Son tahlilde Yeni Sağ iktidarların uyguladıkları politikaların dayandığı temel, neoliberalizm ve neomuhafazakârlıktan oluşan Yeni Sağ söylemdir. “Yeni Sağ”, “neomuhafazakârlık” ve “neoliberalizm” kavramlarının birbiriyle ilişkileri konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bazıları neomuhafazakârlık ve neoliberalizmi birbirinden tümüyle ayrı ele alıp aralarında sadece bazı etkileşimlerin olabileceğini ifade etmektedirler. Gelişmiş kapitalist ülkelerde görülen Yeni Sağ iktidarları da serbest piyasa ekonomisinin en doğru iktisadi sistem olduğunu nihayetinde idrak etmiş olan muhafazakâr iktidarlar olarak değerlendiren bu şahıslar neoliberallerdir ve kendilerini çağdaş liberal, çağdaş klasik liberal ya da klasik liberal olarak tanımlamaktadırlar. Neomuhafazakârlara göre de neomuhafazakârlık ve neoliberalizm birbirinden tamamıyla farklıdır. Sadece neomuhafazakârlık piyasaya eskisine nazaran daha iyimser bakmaktadır (Baltacı, 2004, s. 364).

Neoliberalizm ve Neoliberalizmin Muhafazakâr Düşünceye Etkisi

Bilindiği gibi 1929 Ekonomik Buhranı'nın sonrasında devlet müdahalesine olumlu yaklaşan Keynezyen iktisat politikaları dünya genelinde önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda söz konusu politikalar küresel düzeyde 1960'ların sonlarına kadar uygulanmıştır. Bu politikaların hayata geçirilmesiyle devletlerin iktisadi alanda ağırlığı genişlemiştir. Bu genişlemenin doğurduğu yeni sorunlar (enflasyon, yüksek vergiler, kronik bütçe açıkları vb.) ekonomistleri bir dizi yeni çözüm arayışlarına sevk etmiştir (Aktan, 1994, s. 26-27). Bu kez yeniden özel sektöre ağırlık veren, serbest piyasa koşullarının hâkim olduğu küreselleştirilmiş ve böylelikle zamanla ulusal ve uluslararası sermayenin entegrasyonunun hedeflendiği bir iktisadi sisteme gitme politikası gündeme getirilmiştir (Aksoy, 1998, s. 4). Ancak, klâsik iktisattan ve siyasetten bir ölçüde farklı olmak üzere, bu kez laissez faire'i aşan bir “devletin ekonomik teorisi” geliştirilmiş; devletin rolü, geleneksel hizmetlerin yanında eğitim ve sağlık gibi alanları da kapsar biçimde algılanmaya başlanmıştır (Erdoğan, 1998, s. 14-15). Neoliberal düşün, klasik liberalizmin artık tarihsel ilerlemenin çekirdeği olduğunu kolayca ileri süremeyeceği bir bağlamda kapitalizmin temellerinin yeniden düşünülmesinden ortaya çıkmıştır. Neoliberal doktrin, bir entelektüel tasarı olarak, klasik liberalizmin meşruluğunun büyük bir kısmını yitirdiği bir zamanda onun prensiplerini yeniden formüle etmeye ilişkin bir teşebbüs olarak telakki edilebilir. Bu çerçevede, liberalizmin kendi sorunlarının bulunduğu ve kapitalizmin yeniden diriltilmesinin basitçe eski zamanlara dönüşü ifade etmediğinin onaylanması yer alır (Cahill ve Konings, 2019, s. 28). Bu doğrultuda neoliberalizm F. Hayek ve M. Friedman gibi liberal iktisatçıların ve R. Nozick gibi düşünürlerin çalışmalarında şekillenen klasik politik iktisadın güncellenmiş versiyonu olarak tarif edilebilir. Temel unsurları birey ve piyasa olan neo-liberalizm, temelde düzenlenmemiş piyasa kapitalizminin verimlilik, büyüme ve yaygın refah getireceği düşüncesiyle devletin sınırlarını daraltmayı amaçlamaktadır (Heywood, 2019, s. 73). Neoliberalizmin iktisadi alandaki temelleri

Avusturya, Virjinya ve Şikago Ekonomi Okulları tarafından atılmıştır. Sosyal liberalizmin göndermede bulunduğu pozitif özgürlük, sosyal adalet, katılımcı demokrasi ve eşitlik prensipleri temelinde şekillenen toplum ve devlet anlayışına itiraz edilmiştir. Bu prensiplerin yerine negatif özgürlük, serbest piyasa, rekabet, sınırlı devlet, biçimsel demokrasi, apolitik çoğulculuk, kendi kendine yeterlilik, bireysel sorumluluk vb. prensipler ikame edilmek istenmiştir (Sallan Gül, 2000, s. 4). Neoliberal düşünün temel öğelerini; bireyselleşimin önemi, insan hakları, tercih özgürlüğü, piyasa ekonomisi, sınırlı devlet, hukuk devleti ve liberal rasyonalizm (Erdoğan, 1998, s. 21; Tayyar ve Çetin, 2013, s. 111) olarak sıralamak mümkündür. Neoliberalizm benimsediği değerler dışında gerek bir değer varlığını gerekse de var olma şansını tehlikeli görmektedir. Örneğin, neoliberal Hayek, sosyalist fikir ve akımları “entelektüel hata” olarak nitelendirerek bu tahammülsüzlüğü kanıtlamıştır (İnaç ve Demiray, 2004). Neoliberal ekonomi politikalarını savunanlar serbest piyasayı her sorunun çözümü olarak görürler. Buna göre piyasanın önündeki her türlü engel ortadan kaldırılsa, ekonomik sorunlar da aynı şekilde bertaraf olur; ne var ki tam rekabet piyasası varsayımlar üzerinden hareket etmektedir. Bu durum yoğun eleştirilere yol açmıştır. Yöneltilen eleştiriler yapısal olup eleştirilerin kökleri klasik liberalizme dayanmaktadır (Yıldırım, 2019, s. 102).

Neoliberal ekonomi politikaları, 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren hemen hemen tüm dünyada peyderpey farklı şekillerde uygulanmıştır (Yıldırım, 2019, s. 85). Margaret Thatcher, 1979’dan 1990’a dek İngiltere’nin başbakanı sıfatıyla neoliberalizmin en önde gelen savunucularından olmuştur. Kamuya ait işletmelerin geniş çaplı özelleştirilmesi, sanayi deregülasyonu ve güçlü sendikalarla doğrudan çatışma yoluyla İngiliz devlet ve ekonomisinin radikal bir dönüşümüne başkanlık etmiştir (Cahill ve Konings, 2019, s. 10).

Kapitalizmin 1970’li yıllarda içine düştüğü birikim krizine küresel düzeyde çözüm üretme arayışında olan neoliberalizm gitgide finansallaşma, piyasalaştırma, serbestleştirme ve emek-sermaye ilişkileri bağlamında da sermaye iktidarının restorasyonu olarak hegemonik bir tarza evrilmiştir. Bir taraftan finansal sermayenin hegemonya imkânlarını artıran ve iktidar kanadındaki diğer sınıf kesimlerini de bir taraftan devletin sermaye birikiminde elde ettiği kilit rol, diğer taraftan ise ücretlerin bastırılması ve emek verimliliğinin yükseltilmesiyle vergi yükünün emekçi kesimlere yüklenmesi temelinden emekçi kesimin hegemonyasına eklemleyen bu modelde en çok karşımıza çıkan kelimeler, klasik popülizmin tersine, “özelleştirme”, “piyasalaştırma”, “esnekleştirme”, “güvencesizleştirme”, “çalışanlar arası rekabet” ve “sendikasızlaştırma”dır (Yıldırım, 2013, s. 74). 1970’lerin ardından Avrupa’da ve gelişmekte olan ülkelerde beliren işsizlik, kâr oranlarının düşmesi, dış ticaret imkânlarının bertaraf olması vb. kriz koşullarına bir alternatif mahiyetinde geliştirilen neoliberal anlayış yapısal uyum ve kararlılık teması etrafında bir dizi politikaları uygulamaya geçirme çabasında olmuştur (Kökalan Çımrın, 2009, s. 200). Neoliberalizmin

bilhassa 1980’lerden başlayarak “minimal devlet” anlayışıyla benimsediği devleti küçültme politikaları, deregülasyon ve özelleştirme faaliyetleriyle gerçekleşmekte, devletin kamu yararı odaklı müdahaleleri sonlandırılmak istenmektedir. Bu sonlandırmanın yol açtığı yeni durum kapitalist sistemin kendisini tekrardan tesis etme sürecidir. Diğer bir ifadeyle deregülasyon ve özelleştirme faaliyetleri neoliberal düşünün toplumsal ilişkilerin tamamı üzerinde bir hâkimiyet kurma teşebbüsüdür ve şu anda bu teşebbüsler yeni bir devlet ve toplum yaklaşımını aşlamaktadır. Refah devleti kazanımlarının ortadan kaldırıldığı, piyasa tahakkümünün belirginleştiği, etkinlik, kârlılık, büyüme gibi ekonomik kıstasların toplumsal hayatın tüm alanlarına kök saldığı bu süreç karşısında hem uluslararası düzenin hem de ulus devlet yapılarının bu yeni forma uyarlanması gereği hâsıl olmuştur. Bu uyarılmanın en tipik örneğinin *yönetişim* anlayışı olduğu ileri sürülebilir. Böylece yönetim neoliberalizmin yeni politik-yönetimsel düzenin kurucu nosyonu olarak değerlendirilmiştir. Dahası yönetim 1990’lardan itibaren kapitalist dünya sisteminin önemli oluşumları olarak öne çıkan IMF, WB, WTO’nun yanında OECD, BM’nin bazı kuruluşları (UNDP) ve AB kurumlarının formel söylemleri arasında bulunmaktadır. Önemle belirtmek gerekir ki yönetişimin anlayışının global ölçekte gelişmesinde ve yaygınlaşmasında en büyük payın WB’ye (Dünya Bankası) ait olduğu söylenebilir (Güzelsarı, 2003, s. 17-18). Kaldı ki Dünya Bankası’nın bazı raporları yönetim kavramındaki evrimi de ele almaktadır. Buna göre yönetişimin günümüze dek evrimi üç aşamada incelenebilir. Birinci aşama, Dünya Bankası’nın 1989 yılındaki raporunda Afrika ülkelerindeki krizin aslında yönetim krizi olduğu alenen ifade edilmektedir. Bu raporda iyi yönetim ve minimal devlet anlayışının altı çizilmektedir. İkinci aşama, yönetişimin gelişmesini ve yaygınlaşmasını sivil toplumun gelişmesine bağlayan 1994’teki rapordur. Son aşama ise devletin yeniden güçlendirilmesi söylemiyle yönetişimin yeniden gözden geçirildiği 1997 raporudur (Bayramoğlu, 2002, s. 89).

1980’li yıllardan başlayarak hayata geçirilen neoliberal politikaların 1990’larda zararlı etkileri (ekonomik krizler, işsizlik, yoksulluk vb.) baş göstermiştir. Bu dönemde meydana gelen ekonomik krizler de uluslararası düzeyde yaygınlaşmış neoliberal politikaların başarısızlığının alametleri olmuştur. Ne var ki tüm bu yaşanan gelişmeler neoliberalizmin hegemonyasının tasfiye edildiği manasını taşımamıştır. Neoliberal politikaların ve siyasi söylemlerin revize edildiği bu dönemde devlet aygıtının vurgulandığı söylenebilir. Bu çerçevede daha önce de ifade edildiği gibi 1980’lerin “minimal devlet” anlayışı yerini “yönetişim” kavramına bırakmıştır (Güzelsarı, 2003, s. 20). Yönetişim modeli, “devlet toplumu yönetir” söylemini terk ederek devletin dışındaki örgütlerin (özel sektör, gönüllü kuruluşlar vb.) de karar alma süreçlerine eşit biçimde katılımına vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda devlet-toplum arasındaki çelişkinin yıkılması gerektiği fikrinden hareket eden yönetim modeli, küreselleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğu varsayımından yola çıkarak globalleşen dünyayla uyumlu bir iktidar formu, yeni bir devlet anlayışının yanı sıra yeni bir yönetim üslubu geliştirmeyi amaçlamaktadır (Bayramoğlu, 2002, s. 85).

Eleştirel bir perspektifle neoliberalizmin işçi sınıfını güçsüzleştirmeye yönelik girişimlerinin bulunduğu ileri sürülebilir. Bu girişimler daha çok çalışma yasalarında işçileri koruyan hükümler, sendikalar, sosyal hizmetler, emek sürecindeki kazanımlar ve doğal ücretler üzerinden belirginleşmektedir. Ancak bu güçsüzleştirmeye dönük hamlelerin şekli ve düzeyinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği belirtilmelidir. Bu bağlamda emperyalist ülkelerde, eski bürokratik işçi ülkelerde ve emperyalizme bağlı ülkelerde farklı neticeler meydana getirmektedir (Savran, 2011, s. 142). Özetle neoliberal kesim açısından devletin küçülmesi ve özelleştirmeler özel sektörü teşvik eden araçlar olmakla beraber emek-sermaye ilişkisinde emekçi kitleleri atomize edecek bir hamledir. Kaldı ki Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 1990 tarihli ve 953 sayılı kararında özelleştirmenin amaçları arasında verimliliği artırmanın yanı sıra “tekelci kamu sendikalarının gücünü kırmak”ta bulunmaktadır (Atasü Topcuoğlu, 2019, s. 947). Neoliberalizme benzer şekilde Yeni Sağ da işçi sendikalarının tamamen siyasetten dışlanması seçeneğini yeğlemiştir. Nihai olarak sendikal mücadeleyi örgütlü bir sınıf mücadelesi sahası olmaktan çıkarıp pasif sendikalar haline dönüştürmek amaçlanmıştır. Dahası sendikalar o kadar pasifleştirilmelidir ki onlar aracılığıyla ekonomik kazanımlara ulaşamayacağı iddia edilmiştir (Topal, 2002, s. 66). Yeni Sağın içinde neoliberalizmin neomuhafazakârlığa nispeten daha önemli bir paya sahip olduğu ileri sürülebilir; zira refah devletinin krizinden sonra temayüz eden Yeni Sağ akımının kaynağında daha çok iktisadi sebepler yer almaktadır. Muhafazakârlık ise piyasa ekonomisinin ihtiyaç duyduğu “disiplin” gibi sosyal araçları ona sağlamıştır. Bundan dolayı Yeni Sağı, genellikle yapıldığı gibi neomuhafazakârlık neoliberalizm birlikteliği değil de liberalizmin muhafazakârlığı içselleştirmesi olarak ifade etmek daha yerinde olur (Baltacı, 2004, s. 366). Bunun yanında neoliberalizmin neomuhafazakârlıktan ayrı düşünülebilecek bir olgu olmadığı öne sürülebilir. Bu bakımdan bu iki olguyu birbirinden ayırmak, neoliberalizmin otoriter refleks olmaksızın kurulamayacağını görmemekle eşdeğerdir (Gambetti, 2009, s. 152). Benzer şekilde liberalizm ve muhafazakârlık birbirini tamamlayan iki olgu olarak ele alınabilir. Liberalizmin serbest piyasa yaklaşımına muhafazakâr düşüncenin daha rasyonel ve kabiliyetli bireylerin başarılı, az kabiliyetli olanların başarısız olduğu düşüncesi bağdaştırılmıştır. Bu eşitsizlik durumunun devletin müdahalesi yerine yetenekli bireylerin önemsendiği sivil toplum vasıtasıyla sağlanacağı ileri sürülebilir. Liberal ve muhafazakâr düşün bireyi önemseme, serbest piyasayı benimseme, devletin küçültülmesi gibi konularda örtüşmektedir (Arslan Talat, 2010, s. 25). Ancak muhafazakâr düşüncenin piyasa konusunda tutumları müphemdir. Bir yandan piyasa ekonomisine etkinliği ve özgürlüğü güçlendiren özelliklerinden ötürü sempati duyarlar ve bütünüyle kolektivistleştirilmiş bir ekonomi muhafazakâr anlayışın tasvip etmediği bir durumdur. Diğer yandan muhafazakârlar daha aşırı piyasa felsefelerinin genelinde kendini gösteren “ekonomizm”e temkinli yaklaşırlar. Muhafazakârlar nazarında istikrarlı bir toplum piyasaya indirgenemeyecek bir husustur. Buna göre toplum piyasa aracılığıyla değil sadakat ve şefkat bağları sayesinde ayakta kalmaktadır. Buna ilaveten

klasik muhafazakârlar nezdinde devlet kamu mallarının üretilmesine ilişkin bir nizamdan daha fazlasını ifade etmektedir (Barry, 2002, s. 32).

Muhafazakârlık neoliberalizmden farklı olsa da farklılığın sınırları müphemdir. Bürokrasiye karşı olmak, serbest piyasayı benimsemek, eşitlikçilik ve sosyal harcamalara karşı vb. konularda yakın görüşleri temsil etmelerine rağmen ABD özelinde neomuhafazakârlar ve neoliberaler farklıdır (Yılmaz, 2016, s. 137). Bu bağlamda neoliberalizm ve neomuhafazakârlığın önelediği ilkeler aşağıdaki tablo aracılığıyla daha açık bir şekilde anlaşılabilir.

Tablo 2. Neoliberalizm ve neomuhafazakârlığın ayrıldığı noktalar

Neoliberalizm	Neomuhafazakârlık
Birey	Ulus
Özgürlük	Hiyerarşi ve İtaat
Piyasa Toplumu	Toplumsal Otorite ve Disiplinli Toplum

Kaynak: Uluç, 2014, s. 112 kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öte yandan neoliberalizm ile neomuhafazakârlık arasında bir yakınlıktan da söz edilebilir. Bilindiği üzere klasik liberalizm anlayışında iktisadi alanda serbest piyasa ekonomisi referans alınmakta, toplumsal alanda ise gelenek, moral değerler ihmal edilmekteydi. Bunun karşısında konumlanan muhafazakâr düşünce de piyasa ekonomisinin gerekliliğine inanmakla birlikte devlet, gelenek ve moral değerleri vurgulamaktaydı. Yaşanan sosyal refah devleti tecrübesinin sonrasında neoliberaler ekonomik alanda klasik liberalizmin serbest piyasa ekonomisi anlayışına dönüş yapmış olmakla birlikte toplumsal alanda muhafazakâr düşüncenin moral değerlerle barışık birey anlayışını ve güçlü devlet yaklaşımını özümsemiştir. Bu bağlamda neomuhafazakârlar da toplumsal gelenek ve değerlere atfettikleri önemi sürdürerek iktisadi alanda serbest piyasa anlayışını kabul etmişlerdir. Bu yakınlıkla beraber neoliberalizm ve neomuhafazakârlık arasında temel konularda önemli farkların kalmadığı öne sürülebilir. Gelenen noktada iki akım küresel sermayenin gelişmesi için birlikte hareket etmektedir (Baltacı, 2004, s. 365-366).

Neoliberalizmin bir taraftan ekonomi ve sermayenin küreselleşmesi, yeni dünya düzeni, özelleştirme vb. iktisadi temalarla diğer taraftan da ulus devletinin çözülüşü, küreselleşme, sivil toplumculuk ya da lokal topluluklara dönüş vb. muhafazakâr politik ifadelerle gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde egemen bir ideoloji durumuna geldiği ileri sürülebilir (Sallan Gül, 2000, s. 4-5). Sonuç olarak liberal muhafazakâr bireşim bir yandan liberal ilkeleri (bireyin özgürlüğü, serbest piyasa yaklaşımı, teşebbüs hürriyeti, sınırlı

devlet vb.) benimserken diğer yandan da muhafazakâr ideolojinin temel değerlerini (gelenek, aile, din, otorite, itaat vb.) tasvip etmiştir (Uluç, 2014, s. 112).

SONUÇ

Muhafazakârlık hakkında farklı görüş ve iddialar ileri sürülmüş olmakla birlikte onun önemli düşünürlere, bir dizi temel ilkelere ve esaslara sahip olması ideoloji olduğu yönündeki görüşleri güçlendirmektedir. Bu kapsamda gelenek, din, aile, toplum, mülkiyet, otorite vb. kavramların altını çizen muhafazakârlığı ekonomik ve toplumsal düzeni korunmayı amaçlayan modern bir ideoloji olarak değerlendirmek gerekir. Ekonomik ve toplumsal düzenin muhafazasından yana olan muhafazakâr ideoloji değişime tamamen karşı çıkmamış, tedrici değişimi savunmuş ve kurulu düzeni bütünüyle yıkmayı amaçlayan devrimleri hiçbir surette benimsememiştir. Pragmatizmden önemli düzeyde beslenen muhafazakârlık, kendisinden farklılık gösteren ideolojiler ya da siyasi düşünce kalıplarıyla eklenilebilmiştir. Muhafazakârlığın bu özelliği bilhassa 1980 sonrası dönem üzerinden rahatlıkla okunabilmektedir. 1980 sonrasında muhafazakâr ideolojiyi etkileyen başlıca akımlar; küreselleşme, yeni sağ ve neoliberalizmdir. Bundan hareketle bu çalışmada küreselleşme, yeni sağ ve neoliberalizmin muhafazakâr düşünceye etkileri ana hatlarıyla tartışılmış, sonrasında ise sözü edilen üç olguyla beraber nelerin değiştiği üzerinde durulmuştur. Genel bir çerçeve olarak 1980 sonrası gelişmeler, mevcut düzenin (statüko) çözülmesine kaynaklık ederek muhafazakâr değerlerin değişim ve dönüşümünü beraberinde getirmiştir.

1980 sonrası dönemde geleneksel ve dinsel yaklaşımların yerini liberal anlayışlara bıraktığı ileri sürülebilir. Bu durumun yaşanmasında dünya çapında yaşanan değişim ve dönüşümlere tekabül eden küreselleşme kavramı birincil düzeyde etkili olmuştur. Kökleri çok gerilere dayandırılan, etkileri uzun yıllardır tartışılan küreselleşme yeni bir dünya düzenini meydana getirerek birey ve toplumları derinden etkilemiş, muhafazakâr değerlerin (gelenek, din, aile, toplum vb.) de değişim ve dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Küreselleşmeyle birlikte geleneksel kalıplar yıkılmış, modern kapitalist bir düzen ortaya çıkmıştır. Küreselleşme kavramının ekonomik, siyasi ve toplumsal bir akım olan Yeni Sağ akımı üzerinden kendini meşrulaştırdığı ileri sürülebilir. Müdahaleci devlet anlayışını tasvip etmeyen, toplumu piyasaya indirgeme arayışında olan Yeni Sağ, küreselleşen sermayenin önündeki engelleri ortadan kaldırmak istemiştir. 1970'lerde dünyada refah devleti krizine bağlı olarak neoklasik iktisadın yükselişiyle ortaya çıkan, 1980'lerde küresel çapta etkisini gösteren Yeni Sağ akımının iki önemli sacayağının bulunduğu ileri sürülebilir. Bunlar: Neoliberalizm ve neomuhafazakârlıktır. Başka bir anlatımla, Yeni Sağ akımı, neoliberalizm ve neomuhafazakârlığın bir sentezi olarak şekillenmiştir. Bu çerçevede neoliberalizm, Yeni Sağ hareketinin iktisadi yaklaşımıyken; neomuhafazakârlık, Yeni Sağ hareketinin politik felsefesini teşkil

etmektedir. Böylelikle geçmişte birbirlerine karşıt iki ideoloji olan liberalizm ve muhafazakârlık bütünleştirilmek istenmektedir. Serbest piyasa, küçük devlet paydasında bir araya gelmeyi başarabilen neoliberalizm ve neomuhafazakârlık küresel sermayenin gelişmesi yolunda birlikte hareket etmektedir. Geline nokta neomuhafazakârlar, serbest piyasayı her sorunun çözümü olarak gören neoliberaler kadar olmasa da geçmişe kıyasla piyasaya çok daha iyimser bakmaktadırlar.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2002). Ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel boyutlarıyla küreselleşme: Tehdit mi, fırsat mı?. *Liberal Düşünce*, (25-26), 13-26.
- Aksoy, A. Ş. (1998). Yeni sağ, kamu yönetimi ve yerel yönetim: eleştirel bir yaklaşım. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 7(1), 3-13.
- Aktan, C. C. (1994). *Gerçek liberalizm nedir?* İzmir: T Yayınları.
- Altaş, N. (2005). Küreselleşmenin dini anlama biçimlerine ve din öğretimindeki yeni yönelişlere etkisi (çokkültürcülük kavramı etrafında bir analiz). *Dinî Araştırmalar*, 6(17), 215-240.
- Arslan Talat, N. (2010). Klasik – neo klasik dönüşüm süreci: yeni kamu yönetimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 21-38.
- Aslan, S. (2009). Küreselleşmenin ulus devletlere etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 289-296.
- Atasü Topcuoğlu, R. (2019). Avrupa’da refah devleti çözünürken uluslararası göç ve yeni sağın yükselişi: İsveç ve Almanya örnekleri. *Çalışma ve Toplum*, 2(61), 941-974.
- Bakan, S., & Tuncel, G. (2012). Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkisi. *Birey ve Toplum*, 2(3), 51-65.
- Baltacı, C. (2004). Yeni sağ üzerine bir eleştiri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 359-373.
- Barry, N. (2004). Rasyonalizm, muhafazakârlık ve demokrasi. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* (s. 34-50). Ankara: AK Parti Yayınları.
- Barry, N. (2002). Piyasa (Çev: A. Yayla), *Piyasa Dergisi*, (1), 29-32.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, (32), 25-34.

- Bayramoğlu, S. (2002). Küreselleşmenin yeni siyasal iktidar modeli: yönetişim. *Praksis*, (7), 85-116.
- Bora, T., & Onaran, B. (2017). Nostalji ve muhafazakârlık: “Mazi cenneti”. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce muhafazakârlık* (s. 234-260) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları
- Burke, E. (2016). *Fransa’daki devrim üzerine düşünceler* (Çev. O. Arslan). Ankara: Kadim Yayınları.
- Burke, E. (2017). *Devrimin şeytanları* (Çev: Ö. Koyuncu). İstanbul: Tefrika Yayınları.
- Cahill, D., & Konings, M. (2019). *Noliberalizm* (Çev: O. Orhangazi), Ankara: Ütopya Yayınları.
- Çelik, A. (2005). Refah devletinde kriz ve yeniden yapılanma. *İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş’a Armağan Özel Sayısı* (s. 301-320) içinde. İstanbul: İÜ Yayınevi.
- Çoban, A. (2002). Küreselleşmeye karşı olmak: Olanaklar ve sınırlılıklar. *Praksis*, (7), 117-164.
- Elitaş, T., & Keskin, S. (2016). Küreselleşme sürecinde değişen geleneksel Türk aile yapısının televizyon dizilerindeki temsili. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(27), 543-578.
- Erdem, N. (2018). *Küreselleşme ve kültürel değerlerimizde değişim uygulamalı bir çalışma: Ankara ili Sincan-Çankaya ilçeleri karşılaştırmalı bir analiz* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdoğan, M. (1998). *Liberal toplum, liberal siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gambetti, Z. (2009). İktidarın dönüşen çehresi: Neoliberalizm, şiddet ve kurumsal siyasetin tasfiyesi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (40), 145-166.
- Giddens, A. (2009). *Sağ ve solun ötesinde radikal politikaların geleceği*. (Çev: M. Sözen ve S. Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gözen, R. (1997). Soğuk savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler: Küreselleşme perspektifi. *Liberal Düşünce*, (7), 74-91.
- Gündoğdu, İ. (2002). Yerel, yerel ölçek ve siyasal mücadele. *Praksis*, (7), 165-192.
- Güzelsarı, S. (2003). Neo-liberal politikalar ve yönetişim modeli. *Amme İdaresi Dergisi*, 36(2), 17-34.
- Heywood, A. (2019). *Siyaset*. (Çev: F. Bakırcı), Ankara: Felix Kitap.
- Huntington, S. P. (2020). Bir ideoloji olarak muhafazakârlık (Çev: F. Duruşan). F. Duman (Der.), *Muhafazakârlık Okumaları* (s. 7-39) içinde. Ankara: Kadim Yayınları.
- Işık, M. (2023). *1980 sonrası dönemde Türkiye’de muhafazakâr düşüncenin evrimi (1980-2001)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Işık, S. Y. (2013). *Küreselleşme, kültürel değişim ve ebeveynlik: Ankara Kamil Ocak Mahallesi örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- İnaç, H. ve Demiray, M. (2004). Siyasal bir ideoloji olarak neo-liberalizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 163-184.
- Kızılboga Özasan, R. & Akbulut, A. (t.y.). Küreselleşme ve uluslararası politik ekonomi ilişkisi. 73-114.
- Kirk, R. (2019). *Muhafazakâr anlayış: Burke'ten Eliot'a*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Kökalan Çımrın, F. (2009). Küreselleşme, neoliberalizm ve refah devleti ilişkisi üzerine. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 195-204.
- Mannheim, K. (1969). *Essays on sociology and social psychology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Oakeshott, M. (2004). Muhafazakâr olmak üzerine (Çev: İ. Seyrek). *Muhafazakâr Düşünce*, 1(1), 55-78.
- Özdemir, S. (2009). Küreselleşme ve refah devletleri üzerindeki etkileri. *Journal of Social Policy Conferences*, (57), 55-86.
- Özipek, B. B. (2017). *Muhafazakârlık nedir?* Ankara: Liberte Yayınları.
- Özkazanç, A. (2007). *Siyaset sosyolojisi yazıları: Yeni sağ ve sonrası*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Safi, İ. (2007). *Türkiye'de muhafazakâr siyaset ve yeni arayışlar*. Antalya: Lotus Yayınevi.
- Sallan Gül, S. (2000). 20. yüzyılda yeni sağın ideolojik yükselişi ve yeni sağda sosyolojiye saldırmanın dayanılmaz hafifliği. *Ekonomik Yaklaşım*, 11(39), 1-22.
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal devlet bitti yaşıyor piyasa! Yeni liberalizm ve muhafazakârlık kıskacında refah devleti* (2. Baskı). Ankara: Ebabel Yayıncılık.
- Savran, S. (2011). *Kod adı küreselleşme: 21. yüzyılda emperyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Somel, C. (2002). Türkiye'de küreselleşmeye tepkiler üzerine. *Praksis*, (7), 35-56.
- Şen, B. (2008). *Türkiye'de küreselleşme tartışmaları ve sonuçları* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tayyar, A., & Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.
- Timur, T. (2002). Küreselleşmeden imparatorluk'a 11 Eylül: Dönüm noktası mı? *Praksis*, (7), 213-224.
- Tok, N. (2014). Yeni sağ, Türkiye ve Adalet ve Kalkınma Partisi. N. Tok, M. Özel ve A. V. Koçal (Ed.), *Yeni sağ küreselleşme ve Türkiye: Türkiye'nin AK Partili yılları* (s. 129-160) içinde. Ankara: Orion Kitabevi.
- Topal, A. (2002). Küreselleşme sürecindeki Türkiye'yi anlamaya yarayan bir anahtar: Yeni sağ. *Praksis*, (7), 63-84.
- Uluç, A. (2014). Liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal'ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(23), 107-140.

- Usta, N. (2003). Küreselleşme ve din. *Dinî araştırmalar*, 6(17), 179-183.
- Yayla, A. (2007, 1 Ocak). Atilla Yayla ile muhafazakârlık üzerine. (Konuşan: Nuri Çakır), *Köprü Dergisi*, (97). <https://www.koprudergisi.com/kis-2007/atilla-yayla-ile-muhafazakarlik-uzerine/> adresinden erişildi.
- Yayla, A. (2019). *Siyasi düşünceler sözlüğü*. İzmir: Adres Yayınları.
- Yeldan, E. (2002). Neoliberal küreselleşme ideolojisinin kalkınma söylemi üzerine değerlendirmeler. *Praksis*, (7), 1-34.
- Yıldırım, D. (2013). AKP ve Neoliberal Popülizm. İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP Kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (2002-2009)* (s. 66-107) içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yıldırım, C. (2019). *Dünyada ve Türkiye’de neoliberalizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2021). Neoliberal küreselleşme ve ailenin dönüşümü. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 98-120.
- Yılmaz, A. (2016). *Çağdaş siyasal akımlar*. İstanbul: Vadi Yayınları.